

Magdalena Żabowska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Spójność tekstu

Spójność tekstu to właściwość ponadzdaniowej jednostki komunikacyjnej polegająca na zachodzeniu między jej częściami związków składniowych (kohezja) i semantycznych (koherencja). Leksykalnymi wykładnikami spójności wypowiedzi są wyrażenia nawiązujące, głównie zaimki i spójniki, oraz wyrażenia metatekstowe. Spójność jest traktowana jako kryterium definicyjne tekstu.

1. Spójność tekstu w teorii tekstu

Spójność tekstu jest podstawowym zagadnieniem z zakresu lingwistyki tekstu, w większości ujęć jest traktowana jako kryterium definicyjne tekstu. W Polsce inicjatorką badań nad spójnością tekstu była Maria Renata Mayenowa, która upowszechniła teorie i koncepcje praskiej szkoły strukturalnej, zwłaszcza Romana Jakobsona. W kierowanej przez nią pracowni Instytutu Badań Literackich PAN (w jej skład wchodził także językoznawcy, m.in. Anna Wierzbicka, Elżbieta Janus, Jadwiga Puzynina) prowadzone były badania z zakresu lingwistycznie zorientowanej poetyki i stylistyki, zwłaszcza nad strukturą tekstu spójnego (od początku lat 70. XX wieku). Tematyce spójności i strukturze tekstu poświęcone były liczne konferencje międzynarodowe i opublikowane zbiory rozpraw (por. Mayenowa red. 1971, 1973, 1974, 1976, 1978; Dobrzyńska red. 1983, 1990, 2017).

1.1. Spójność jako kryterium definicyjne tekstu

Definicje tekstu bazują na pojęciu spójności, które może być rozumiane jako 1. zachodzenie związków formalnych i semantycznych między poszczególnymi elementami tekstu, por. „tekst to zbiór wyrażeń wzajemnie powiązanych”; lub 2. kumulowanie niesprzecznych sensów elementów tekstu (Dobrzyńska 2001). W teorii struktur ponadzdaniowych „tekst spójny powstaje, jeśli spełnione są warunki jednego nadawcy, jednego odbiorcy i jednego tematu” (Mayenowa 1976: 292). Spójność tekstu opiera się na elementach językowych, czynnikach sytuacyjnych oraz wspólnej wiedzy nadawcy i odbiorcy. W ujęciu Mayenowej (1976) „tekst jest jednostką komunikacyjną z woli nadawcy, tekst jest spójny, jeśli spełnia pewne obiektywne

warunki”. Dzięki **spójności globalnej** możliwe jest dokonywanie operacji na tekście, takich jak parafrazowanie, streszczanie, interpretowanie (Bartmiński 1998).

Wskazywane w literaturze mechanizmy spójnościowe, np. anaforyzacja, synonimizacja, addytywność, relacje przyczynowe czy temporalne, zachodzą nie tylko między zdaniem, ale także wewnątrz zdania. Według Jadwigi Wajszczuk (1983) za argumenty relacji spójnościowych należy uznać zdania, a nie ich części.

1.2. Rodzaje spójności tekstu

Dwa podstawowe typy spójności tekstu to 1. spójność linearna (strukturalna), tj. **kohezja**, oraz 2. spójność semantyczna (globalna), tj. **koherencja** (de Beaugrand, Dressler 1990). Kolejne zdania wypowiedzi łączą się w jeden sens, tworząc koherentną całość. Proces ten bazuje na treści kodowej zdań w połączeniu z treściami pragmatycznymi. Koherencja tekstu jest odtwarzana przy jego odbiorze; tekst może w ogóle nie wykazywać spójności linearnej (Szybistowa 1976; Dobrzyńska 2001).

Spójność obejmuje wszystkie poziomy języka: składniowy, semantyczny i pragmatyczny. Według Urszuli Żydek-Bednarczuk (2005) środkami **spójności składniowej** (kohezji) są wskaźniki zespolenia, konektory, wykładniki czasu i aspektu, wykładniki koniunkcji, alternatywy, implikacji i równoważności. **Spójność semantyczna** (koherencja) obejmuje m.in. referencję, powtórzenia, paralelizmy, parafrazy, elipsy. **Spójność tematyczną** tworzą następstwo tematyczno-rematyczne, pole tematyczne i rozwinięcia tematyczne. **Spójność pragmatyczna** bazuje na kontekście i wspólnej wiedzy interlokutorów o świecie. Środki delimitacji, takie jak akapity, rozdziały, punkty, gwarantują **spójność wynikającą z kompozycji tekstu** (Żydek-Bednarczuk 2005: 79–113).

Językowe środki spójności różnią się w zależności od typu tekstu i sytuacji komunikacyjnej, por. np. teksty pisane i teksty mówione (Pisarkowa 1974).

1.3. Wyznaczniki spójności tekstu

Językowe wyznaczniki spójności tekstu obejmują wszystkie środki służące realizacji formuły „jeden nadawca, jeden odbiorca, jeden temat” (Mayenowa 1976). Są to: 1. wykładniki delimitacji tekstu pełniące funkcję fatyczną (w tym zaimek drugiej osoby, obecny na powierzchni lub w strukturze głębokiej); 2. wyrażenia referencjalne i ich zależność od miejsca w tekście (por. np. pierwsze zdanie tekstu); 3. wykładniki struktury tematyczno-rematycznej tekstu wielozdaniowego, zwłaszcza następstwo tematyczne (zob. Daneš 1974); 4. wyrażenia anaforyczne rozpatrywane w perspektywie formalnej i semantycznej; 5. presupozycje i implikacje tekstu; 6. zależność środków formalnych od struktury tekstu (np. elipsa); 7. konwencje gatunkowe (zob. np. Bartmiński 1974); 8. wyrażenia cudzysłowowe (cytaty) i metatekst; 9. semantyczne wyznaczniki hipertematu; 10. prozodyczne elementy scalające (zob. np. Mayenowa 1976; Dobrzyńska 1976, 2001; Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009).

Pod względem semantycznym tekst wielozdaniowy tworzy całość, której nie można rozbić na części składowe, jest „jednym zdaniem molekularnym”, składającym się z treści połączonych ze sobą relacyjnie. Mechanizmy spójności semantycznej opierają się na trybie „przesłankowo-nawiązującym”, por. „wyrazy czasowo-modalne”, np. *znów, nowy, nawet*,

również, zdania podrzędne, np. *kiedy...*, *ponieważ...*; zaimki anaforyczne czy konotujące dalszy ciąg formuły początku, np. *pewnego razu...*, *był sobie...* (zob. Wierzbicka 1969: 132–158).

Spójność semantyczna tekstu opiera się na językowych środkach parafrazowania, przede wszystkim na wyrażeniach nawiązujących oraz synonimicznych (zob. Apresjan 2000) → RELACJE SEMANTYCZNE MIĘDZY JEDNOSTKAMI LEKSYKALNYMI.

2. Wyrażenia spójnościowe

2.1. Wyrażenia nawiązujące w składni tradycyjnej

W składni tradycyjnej związki między elementami wyższego rzędu niż zdanie i wypowiedzenie opisuje się jako **spójność składniową**, której podstawową jednostką jest akapit (ustęp). W koncepcji składni Zenona Klemensiewicza między zdaniami większej wypowiedzi (członami jednego ustępu) zachodzi syntaktyczny **stosunek nawiązania** (w odróżnieniu od stosunku zespolenia zachodzącego w obrębie jednego zdania złożonego). Podstawą nawiązania może być człon poprzedzający (bezpośrednio lub niebezpośrednio), wątek ogólny ustępu lub treść całego dzieła. Klemensiewicz (1949) ze względu na formę nawiązania wyróżnił **wskaźniki nawiązania** gramatyczne (np. spójniki, zaimki), leksykalne (np. wyrazy synonimiczne), tematyczne (zawierające się w treści), a ze względu na funkcję członu nawiązania wyróżnił funkcję przyłączającą i włączającą → ZALEŻNOŚCI SKŁADNIOWE. Stosunek nawiązujący zachodzi między elementami zdania niedostatecznie powiązany stosunkiem zespolenia oraz między wypowiedzeniami. O międzywypowiedzeniowej spójności składniowej decydują wyrażenia nawiązujące (spójniki, partykuły, np. *zatem*, *następnie*), zaimki (zwłaszcza anaforyczne), identyczność formy osobowej orzeczenia, kolejność zdań w kontekście dystrybucji zaimków i synonimów rzeczowników, wskaźniki tożsamości semantycznej, wyrażenia o funkcji metatekstowej. Stosunek nawiązujący w mowie sygnalizują pauzy dłuższe niż przy stosunku zespolenia, a w piśmie – średnik, dwukropek, pauza (zob. Pisarkowa 1991ab). Myśl naukową Klemensiewicza kontynuował Wojciech Górny (por. koncepcję składni stylistycznej (Górny 1960)).

Anna Wierzbicka (1966) za Leonem Zawadowskim relacje między zdaniami opisywała jako niekonwencjonalne **związki kumulacji** (w odróżnieniu od konwencjonalnych związków gramatycznych zachodzących między elementami zdania). W obrębie **wyrazów spajających** Wierzbicka wyróżniła za Klemensiewiczem wskaźniki zespolenia i wskaźniki nawiązania (spajające odrębne zdania). Możliwość pełnienia przez wyrażenie obu funkcji ujmowała jako homonimię. Funkcja nawiązująca wyrazu wskazującego polega na byciu „znakiem związków znaczeniowych zachodzących między zdaniem następującym bezpośrednio po nim a grupą zdań poprzedzających” (Wierzbicka 1966: 205). Wskaźniki nawiązania międzyzdaniowego są wyodrębniane na podstawie kryteriów semantycznych, nie stanowią zatem pod względem gramatycznym jednolitej klasy, por. spójniki (*a*, *ale*, *i*, *więc*, *przeto*, *bo*, *a wszakoż*, *albowiem*, *lepak*, *zasię*, *bowiem*, *atoli*), partykuły (*owóż*, *otoć*, *ano*, *nuż*), wyrażenia przyimkowo-zaimkowe (*nadto*, *dlatego*, *k temu*, *zatem*, *do tego*), zaimki przymiotne w funkcji anaforycznej (*ten*), zaimki względne i wyrażenia przyimkowe z zaimkami względnymi (*który*, *jaki*, *co*, *jako*, *skąd*) (Wierzbicka 1966: 197–225). Wskaźniki nawiązania służą zrealizowaniu dążenia do spójności, tym samym wpisują się w system środków stylistycznych.

2.2. Wykładniki leksykalne spójności wypowiedzi

leksykalnymi wykładnikami różnego rodzaju mechanizmów spójnościowych są wyrażenia zaimkowe, głównie anaforyczne, i spójniki oraz wyrażenia metatekstowe, zwłaszcza partykuły spajające, partykuły kontekstowe i wyrażenia metatekstowe. Realizują one funkcje ustalania różnego typu zależności między zdarzeniami (np. przyczynowo-skutkowe) i dokonywanymi operacjami mentalnymi (np. wnioskowanie), a także metakomentowania, związanego z aktualnym tworzeniem tekstu, por. np. dodawanie, uzupełnianie informacji, przeformułowywanie treści, korekta (Wierzbicka 1971). Nawiązanie wewnątrztekstowe może być realizowane za pomocą zaimków anaforycznych, synonimów, hiperonimów i rekurentów, por. zaproponowaną przez Ewę Walusiak semantyczną formułę nawiązania: ‘myślę, że wiesz, że mówiąc x_2 , myślę o tym samym, o czym myślałem, mówiąc x_1 ’ (Walusiak 1999).

Wyrażenia zaimkowe → ZAIMEK istotne ze względu na spójność to szyftersy (*shifters*) (zob. Jakobson 1989) oraz zaimki anaforyczne (pronominalne i prosentencjalne) (zob. Topolińska 1984). Wspólnym komponentem semantycznym wyrażen anaforycznych jest komponent ‘o którym mówiłem’ (Wierzbicka 1971). Nawiązania anaforyczno-kataforyczne, oprócz zaimków i spójników (Wajszczuk 1997; zob. też Bednarek 1989), realizowane są za pomocą partykuł kontekstowych (zob. np. Kisiel 2012), przymiotników z wbudowaną informacją anaforyczną (typu *podobny, inny, taki sam*) (zob. Fontański 1986; Grochowski red. 1996), a także przymiotników i innych jednostek o funkcji intratekstualnej (zob. np. Grochowski 2000, 2003). Wszystkie te wyrażenia otwierają pozycję dla wyrażenia nawiązującego oraz presuponują istnienie wcześniejszej (lub późniejszej) wypowiedzi (zob. Wierzbicka 1971; Wajszczuk 1986, 1997, 2005).

→ RELACJE SEMANTYCZNE MIĘDZY JEDNOSTKAMI LEKSYKALNYMI, STRUKTURA
 TEMATYCZNO-REMATYCZNA, ZAIMEK, ZALEŻNOŚCI SKŁADNIOWE
 → ZENON KLEMENSIEWICZ, KRYSZYNA PISARKOWA, LEON ZAWADOWSKI

Literatura

- Apresjan, J.D. 2000. *Semantyka leksykalna: synonimiczne środki języka*, wyd. 2, tłum. Z. Kozłowska, i A. Markowski. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Bartmiński, J. 1974. „O spójności pieśni ludowej”. W *Tekst i język: problemy semantyczne*, red. M.R. Mayenowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 107–129.
- Bartmiński, J. 1998. „Tekst jako przedmiot tekstologii lingwistycznej”. W *Tekst: problemy teoretyczne*, red. J. Bartmiński, i B. Boniecka. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 9–25.
- Bartmiński, J., i S. Niebrzegowska-Bartmińska. 2009. *Tekstologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bartosiewicz, D. 2002. *Komunikacyjna funkcja wykładników spójności tekstu*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Beaugrande de R.A., i W.U. Dressler. 1990. *Wstęp do lingwistyki tekstu*, tłum. A. Szwedek. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Bednarek, A. 1989. *Wykładniki leksykalne ekwiwalencji: analiza semantyczna wyrażen typu «czyli»*. Toruń: TNT.

- Bellert, I. 1971. „O pewnym warunku spójności tekstu”. W *O spójności tekstu*, red. M.R. Mayenowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 47–75.
- Daneš, F. 1974. „Semantyczna i tematyczna struktura zdania i tekstu”, tłum. M.R. Mayenowa. W *Tekst i język: problemy semantyczne*, red. M.R. Mayenowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 23–40.
- Dobrzyńska, T. 1976. „Tempo jako wykładnik spójności w tekście mówionym”. W *Semantyka tekstu i języka*, red. M.R. Mayenowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 129–143.
- Dobrzyńska, T. 2001. „Tekst”. W *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 293–314.
- Dobrzyńska, T. 2017. „Poezja jest sztuką poprzez język...”. O Marii Renacie Mayenowej (1908–1988). W *MY z NICH. Spuścizna językoznawców Uniwersytetu Warszawskiego*, red. Z. Zaron, i Z. Greń. Warszawa: Wydział Polonistyki UW, Pracownia Pragmatyki i Semantyki Lingwistycznej UW, 133–151.
- Dobrzyńska, T. (red.). 1983. *Tekst i zdanie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Dobrzyńska, T. (red.). 1990. *Tekst w kontekście*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Fontański, H. 1986. *Anaforyczne przymiotniki wskazujące w języku polskim i rosyjskim: problemy użycia*. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Górny, W. 1960. „O stylistycznej interpretacji składni”. *Pamiętnik Literacki* 2: 475–500.
- Grochowski, M. 2000. „Funkcja intratekstualna leksemów a ich cechy gramatyczne: analiza wyrażenia «wszelki»”. *Poradnik Językowy* 5: 1–8.
- Grochowski, M. 2003. „O znaczeniach przymiotników metatekstowych «następny», «kolejny»”. W *Studia z gramatyki i leksykologii języka polskiego. Prace dedykowane Profesor Marii Szupryczyńskiej*, red. M. Gębka-Wolak, I. Kaproń-Charzyńska, i M. Urban. Toruń: Wydawnictwo UMK, 196–205.
- Grochowski, M. (red.). 1996. *Anafora w strukturze tekstu*. Warszawa: Energeia.
- Jakobson, R. 1989. „Szyfery, kategorie czasownikowe i czasownik rosyjski”, tłum. E. Janus. W R. Jakobson, *W poszukiwaniu istoty języka: wybór pism*, t. I. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 257–281.
- Kisiel, A. 2012. *Polskie partykuły wyróżniające: studium semantyczne*. Warszawa: SOW.
- Klemensiewicz, Z. 1949. „O syntaktycznym stosunku nawiązania”. *Slavia* 19(1–2): 13–27.
- Mayenowa, M.R. (red.). 1971. *O spójności tekstu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Mayenowa, M.R. (red.). 1973. *Semiotyka i struktura tekstu*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Mayenowa, M.R. (red.). 1974. *Tekst i język: problemy semantyczne*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Mayenowa, M.R. (red.). 1976. *Semantyka tekstu i języka*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Mayenowa, M.R. (red.). 1978. *Tekst. Język. Poetyka*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Niebrzegowska, S. 1998. „Pętla semantyczna w paradygmacie spójnościowym tekstu”. W *Tekst: problemy teoretyczne*, red. J. Bartmiński, i B. Boniecka. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 169–185.
- Pisarkowa, K. 1974. „O spójności tekstu mówionego”. W *Tekst i język: problemy semantyczne*, red. M.R. Mayenowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 41–71.
- Pisarkowa, K. 1991a. „Spójność składniowa tekstu (koherencja)”. W *Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, wyd. 2. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 326.

- Pisarkowa, K. 1991b. „Stosunek nawiązujący”. W *Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, wyd. 2. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 335–336.
- Szybistowa, M. 1976. „Granice spójności tekstu (na przykładzie «Donosów rzeczywistości» Mirona Białoszewskiego)”. W *Semantyka tekstu i języka*, red. M.R. Mayenowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 117–128.
- Topolińska, Z. 1984. „Składnia grupy imiennej”. W *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 301–389.
- Wajszczuk, J. 1983. „Tekst spójny czy po prostu tekst?”. W *Tekst i zdanie: zbiór studiów*, red. T. Dobrzyńska, i E. Janus. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 223–229.
- Wajszczuk, J. 1986. „Spójnik jako zobowiązanie”. W *Teoria tekstu: zbiór studiów*, red. T. Dobrzyńska. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 117–137.
- Wajszczuk, J. 1997. *System znaczeń w obszarze spójników polskich: wprowadzenie do opisu*. Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.
- Wajszczuk, J. 2005. *O metateksie*. Warszawa: Katedra Lingwistyki Formalnej UW.
- Walusiak, E. 1999. *Hierarchizacja treści i nawiązanie wewnątrztekstowe*. Warszawa: Energeia.
- Wierzbicka, A. 1966. „Nawiązania międzydaniowe”. W A. Wierzbicka, *System składniowo-stylistyczny prozy polskiego renesansu*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 197–225.
- Wierzbicka, A. 1969. „O spójności semantycznej tekstu wielozdaniowego”. W A. Wierzbicka, *Dociekania semantyczne*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 132–158.
- Wierzbicka, A. 1971. „Metatekst w tekście”. W *O spójności tekstu*, red. M.R. Mayenowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 105–121.
- Wilkoń, A. 2002. *Spójność i struktura tekstu: wstęp do lingwistyki tekstu*. Kraków: Universitas.
- Żydek-Bednarczuk, U. 2005. *Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu*. Kraków: Universitas.